

УДК 373.5.016:5(477)19/20”

СЛЮСАРЕНКО Ніна Віталіївна,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки, психології й освітнього
менеджменту імені проф. Є. Петухова,
Херсонський державний університет,
e-mail: ninaslusarenko@gmail.com

КОХАНОВСЬКА Олена Вікторівна,

кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри теорії й методики викладання навчальних
дисциплін,
Комунальний вищий навчальний заклад «Херсонська
академія неперервної освіти»
e-mail: aninamama.ks@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИЩОЇ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (XIX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ)

У статті зроблено висновок, що нині в нашій державі вища освіта для дівчат є загальнодоступною, що підтверджується Конституцією та Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту». Проте, як свідчить проведений ретроспективний аналіз, жіноча освіта пройшла довгий складний шлях свого становлення та розвитку, основний етап якого прийшовся на XIX – початок XX століття. Саме протягом цього періоду відбувся якісний стрибок, який надалі забезпечив доступ дівчат до здобуття наукових знань нарівні із хлопцями. І хоча на початку XXI століття в Україні ще спостерігається гендерний розрив, проте це не впливає на рівень доступності вищої освіти для жінок.

***Ключові слова:** жіноча освіта; вища жіноча освіта; навчальні заклади; друга половина XIX – початок XXI століття.*

Постановка проблеми. Сьогодні в епоху інформаційного суспільства вища освіта громадян має визначальне значення в розвитку нашої держави. Адже системі вищої освіти належить місія створення та реалізації наукового потенціалу суспільства, оскільки саме на рівні цього інституту від покоління до покоління передаються накопичені в попередні історичні періоди наукові знання. У системі вищої освіти «формується основи наукового знання, культивується цінність наукової діяльності та виховання наукових кадрів» [1, с. 92]. При цьому «нарощування інтелектуального потенціалу в країні йде не тільки через створення системи різноманітної та безперервної освіти, але й передбачає отримання фундаментальних знань, збереження національних традицій у системі підготовки наукових кадрів, досягнення спільної культурної компетенції, виховання громадянської та моральної зрілості, естетичного відношення до дійсності» [1, с. 93]. Крім того, система вищої освіти сприяє розширеному відтворенню й безперервному поновленню соціально-економічного процесу. Вона трансформує предмети праці, технологію та організацію виробництва, створює теоретичну основу перетворення виробничих відносин, тобто бере участь у їх відтворенні [1; 2].

На теренах сучасної України вища освіта є загальнодоступною для всіх бажаючих. Проте так було не завжди. Довгий час вона була недосяжною для представниць жіночої статі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі становлення та розвитку жіночої освіти присвячено наукові праці багатьох дослідників (М. Зінченко, О. Лихачова, В. Родніков, Л. Соколова та ін.). Історія жіночої освіти і нині знаходиться в полі зору таких вчених, як: О. Аніщенко, В. Добровольська, Л. Єршова, М. Рижкова, Н. Слюсаренко, Т. Сухенко, Т. Шушара та ін. Всі ці науковці різнобічно розглядають питання освіти дівчат, однак при цьому не достатньо виокремлюють проблеми здобуття жінками вищої освіти в різні історичні проміжки часу.

Мета статті – здійснити ретроспективний аналіз становлення та розвитку вітчизняної системи вищої жіночої освіти впродовж другої половини ХІХ – початку ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, у першій половині ХІХ століття в Російській імперії, до складу якої входила і Україна, жінки не мали юридичного права щодо здобуття вищої освіти. Однак прагнули отримати її у будь-який спосіб.

Історія становлення вищої жіночої освіти пов'язана із громадським рухом, який виник на території Російської імперії у 60-х роках ХІХ століття. Підготовка та здійснення реформ освітньої галузі докорінно змінили уклад життя; викликали підйом розумових та моральних сил звичайного населення та здійснили переворот не лише на рівні соціально-економічних відносин, але й у поняттях та звичаях. Ідеї, які хвилювали суспільство, примусили жінок поміркувати над власним соціальним положенням [3, с. 11].

У ті роки, професор Головного педагогічного інституту М. Вишнеградський «на своїх лекціях поширює ідею про необхідність змінити основи жіночої освіти шляхом зближення сім'ї та школи, надання дівчатам більших можливостей для здобуття освіти» [4, с. 14].

Значний вплив на розвиток жіночої освіти здійснили також жіночі гімназії, які було відкрито наприкінці 50-х років ХІХ століття за проектом М. Вишнеградського та за ініціативи Міністра народної освіти А. Норова. Викладання там було набагато серйознішим та ширшим, ніж у всіх функціонуючих до цього часу інших жіночих закладах освіти. Головний акцент ставили не на поверхневих побутових уміннях дівчат, а на активізації мисленнєвої діяльності. Проте фундаментальних знань дівчата в гімназіях не отримували, переважно у них формувалося прагнення до отримання знань та розширення кругозору. За браком серйозної науки, природним було, що жінки прагнули до розширення своєї знаннєвої бази. І тому все частіше почали лунати лозунги про розповсюдження на дівчат благ наукового пізнання [3, с. 11].

Сприяло становленню вищої жіночої освіти й те, що починаючи з 1857 року двері С.-Петербурзького університету відчинилися для сторонніх осіб, серед яких у 1959 році з'явилися і жінки, які разом із хлопцями отримали можливість відвідувати лекційні заняття. У стінах університету дівчат зустрічали з нерозумінням як професори, так і студенти. Деякі жінки (зокрема Сулова та Кашеварова) навіть змогли стати повноправними студентами Медико-хірургічної академії [3, с. 12].

Після закриття 1861 року С.-Петербурзького університету виник так званий Вільний університет. В залах державної думи професорами було організовано ряд систематичних публічних лекцій, які із жагою до пізнання відвідували й інтелігентні жінки С.-Петербургу. Проте Вільний університет існував недовго – через 2 місяці його закрили.

На початку 60-х років ХІХ століття своє прагнення до знань дівчата могли також реалізовувати шляхом відвідування лекційних занять в імператорському університеті Святого Володимира (м. Київ) та Харківському університеті. Звісно це не мало жодного відношення до отримання жінками вищої освіти, тим більше, що вже на початку 60-х років ХІХ століття (в 1963 р.) відвідування університетів представницям «слабкої» статі на теренах Російській імперії було заборонене.

Починаючи з середини 60-х років ХІХ століття на жіночу освіту обрушилась хвиля реакції. Відповідно до нового університетського уставу, розробленого в цей час, жінкам не дозволялось відвідувати університет. Крім того, доступ до Медико-хірургічної академії також було закрито; почалися нарікання громадськості на гімназії та педагогічні курси [3, с. 12].

Питання вищої жіночої освіти тимчасово стало неактуальним, однак поступово воно отримало розголос, який все більше захоплював та активізував громадські кола. Обговорювати питання вищої жіночої освіти знову розпочали у грудні 1867 року на I з'їзді натуралістів. За ініціативи О. Конраді було подано мотивований висновок щодо необхідності для жінок мати вищу наукову освіту. І хоча заява так і не була прийнята до розгляду, проте співчуття, які виникли у більшості представників науки, стали новою хвилею, що надалі сприяла актуалізації цього питання в суспільстві [3, с. 12–13].

Невдовзі міністр народної освіти дав згоду на проведення лише загальних публічних лекцій (спільних для чоловіків та жінок). Тоді в кількох закладах відкрилися публічні лекції з деяких предметів природничих та словесних наук, які були відомі під назвою Володимирські курси. Ці лекції мали систематичний характер та рівень університетського викладання. Читання кожного предмета було розраховано на два роки.

1870 року спілка натуралістів в Києві, яка належала університету, організувала «систематичні публічні курси з природничих наук». Подібні курси пізніше організували і в інших університетських центрах – Казані, Одесі, Харкові, Варшаві [5, с. 8].

Проте, внаслідок складу аудиторії викладання на всіх цих курсах обмежувалось лише простим читанням лекцій. Усі дівчата були різними за рівнем розвитку та підготовкою. Між викладачем та аудиторією не було органічного зв'язку, і вони були чужі один одному.

Кращу організацію вища жіноча освіта отримала лише 1872 року із заснуванням у Москві вищих жіночих курсів. Курси діяли на підставі затвердженого уставу. Згідно положення від 6 травня 1872 року Вищі жіночі курси в Москві були приватним навчальним закладом, основним завданням якого було дати можливість дівчатам, що закінчили середні навчальні заклади, продовжувати свою освіту. Курси поступово отримали характер словесно-історичного жіночого факультету. Курс навчання спочатку був дворічним, а потім (з 1879 р.) його подовжили до трирічного терміну. Профіль курсів розширювався. Зокрема, з 1882 року було додано фізико-математичний факультет з чотирирічним курсом викладання та двома відділеннями: математичним та природничим [5, с. 9].

1878 року за ініціативою гуртка жінок відкрилися вищі жіночі курси у Києві. Ці курси також мали два відділення: словесно-історичне та фізико-математичне.

Треба додати, що 1872 року також було покладено початок вищій жіночій медичній освіті шляхом утворення в Петрограді жіночих лікарських курсів, які готували акушерок. Навчання було розраховане на 4 роки. Пізніше програму розширили, а тривалість навчання подовжили до 5 років. Ці курси були єдиними вищими жіночими медичними курсами не лише в Російській імперії, а й в усьому світі [5, с. 10].

Реакційні тенденції, що запанували в освітній сфері в 80-х роках XIX століття, були спрямовані на обмеження автономії вищої школи, що проявилось, насамперед, у введенні нового університетського статуту 1885 р. Як наслідок, в питанні вищої освіти жінок перемогла тенденція щодо закриття існуючих у країні вищих жіночих курсів. Так, із 1886 навчального року заборонили здійснювати новий набір до Київських вищих жіночих курсів, а завершити навчання дозволили лише тим курсисткам, які вступили на навчання в попередні роки. В 1889 р., коли закінчувала навчання 21 курсистка останнього випуску Київських курсів, їх керівництво безуспішно домагалось дозволу на відновлення прийому, з огляду на те, що такий дозвіл отримали Вищі жіночі курси в С.-Петербурзі, хоча із обмеженнями в правах. Проте, Київські курси такий дозвіл не отримали, і єдиний заклад, що надавав жінкам вищу освіту в межах Наддніпрянської України, припинив своє існування аж до 1906 р. [3, с. 24].

Після закриття вищеназваних курсів в 1889 році до початку XX століття у межах України вища освіта була недоступною для жінок. Ті, хто прагнув її отримати, мали відправлятися до С.-Петербургу навчатися на Бестужевських Вищих жіночих курсах, що не могли вмістити всіх бажаючих, оскільки були переповнені слухачками, або ж в Жіночій медичній інститут, відкритий в 1897 році. Деякі направлялися навчатися за кордон. Як

наслідок, наприкінці XIX – на початку XX століття спостерігалася нова хвиля навчальної міграції до Європи, в якій головна роль належала жінкам [6].

Поворотним у розвитку вищої жіночої освіти став 1905 рік. 3 грудня цього року міністр народної освіти отримав право надавати дозвіл на відкриття приватних вищих жіночих курсів з програмами, вищими за середні навчальні заклади [7]. Саме в цей час у Києві почали відроджуватися Вищі жіночі курси. Спочатку вони деякий час орендували приміщення на вулиці Фундуклеївській.

Такий стан відродження був наявний до грудня 1911 року. Після чого все змінилося. Зокрема, було прийнято закон «Про іспити осіб жіночої статі на знання курсу вищих навчальних закладів і про порядок здобуття ними вчених ступенів і звання вчительки середніх навчальних закладів». Як зазначає Н. Левицька, цей закон «фактично увімкнув зелене світло для всіх дівчат, які бажали зробити наукову або іншу кар'єру. Вищі жіночі курси реально прирівняли до університетів. Їх випускниці могли претендувати на службу в якості адвокатів, практикуючих лікарів, викладачів усіх рангів – аж до професорів. Після цього статус київських Вищих жіночих курсів істотно підвищився, їх стали навіть називати «Жіночим університетом Святої Ольги», побудували нове приміщення (в ньому нині розташоване Міністерство з надзвичайних ситуацій), а плату за навчання підвищили до 100-150 карбованців на рік. Та кар'єрні можливості були того варті» [8, с. 72].

Увесь процес боротьби жінок за рівність в освіті був нерозривно пов'язаний із функціонуванням громадського руху за права жінок та подолання дискримінації. І в результаті уряд змушений був дозволити вищу жіночу освіту, насамперед, виходячи з необхідності подолати революційний рух та хоча б частково вплинути на відсторонення молоді від впливу прогресивних ідей Заходу. В цей час жіноча вища освіта надавалась переважно у приватних навчальних закладах, які фінансувалися на кошти різних благодійних товариств і окремих осіб [8, с. 74].

Новий етап в розвитку жіночої вищої освіти почався після 1918 року, коли законодавчо було закріплено в якості єдиного можливого принцип сумісного навчання чоловіків і жінок. Цей принцип характерний і для сучасної системи освіти. Разом із тим, як відомо, вищі жіночі курси продовжили своє існування до 1920 року.

З тих часів дівчата отримали рівний із хлопцями доступ до освіти, в тому числі вищої.

Сьогодні в Україні представники жіночої та чоловічої статі мають рівний доступ до вищої освіти. У статті 3 Закону України «Про освіту» від зазначено: «Кожен має право на якісну та доступну освіту. Право на освіту включає право здобувати освіту впродовж усього життя, право на доступність освіти, право на безоплатну освіту у випадках і порядку, визначених Конституцією та законами України» [9].

У статті 4 Закону України «Про вищу освіту» визначається: «Право на вищу освіту гарантується незалежно від віку, громадянства, місця проживання, статі, кольору шкіри, соціального і майнового стану, національності, мови, походження, стану здоров'я, ставлення до релігії, наявності судимості, а також від інших обставин. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття вищої освіти, крім випадків, встановлених Конституцією та законами України» [10]. Це підтверджує той факт, що нині дівчата мають змогу здобувати вищу освіту нарівні із чоловіками.

Нині існує таке поняття, як «індекс гендерного розриву (The Global Gender Gap Index)» – глобальне дослідження і супроводжуючий його рейтинг країн світу за показником гендерної рівності, який розрахований за методикою міжнародної організації Світовий економічний форум (World Economic Forum), заснованої на комбінації загальнодоступних статистичних даних в галузі соціально-економічного розвитку по різних країнах світу.

Індекс вимірює рівень гендерного розриву, який існує в тих чи інших країнах між жінками і чоловіками, по 14 різним змінним в чотирьох ключових областях: економічна участь та кар'єрні можливості; освіта; здоров'я та виживання; політичні права та можливості.

Згідно даних 2016 року індекс гендерного розриву в Україні становить 0,7 (ступінь усування розриву). Наша країна займає 69 місце серед країн світу за рівнем гендерного розриву. Це свідчить про існування суто чоловічих напрямів навчання та переважно жіночих. Це доводить і той факт, що на деякі спеціальності (зокрема, педагогічні) вступають в основному жінки. А інженерні напрямки користуються попитом серед чоловіків [11].

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що на сучасному етапі розвитку суспільства у чоловіків і жінок стратегії отримання загальної освіти і підготовки до професійної діяльності не ідентичні. Жінки більш схильні до отримання повної загальної середньої освіти у відповідних закладах, а в професійній підготовці все частіше орієнтуються на освіту найвищого рівня. Для чоловіків все більш характерною стає інша траєкторія отримання освіти: спочатку неповна загальна освіта в закладах загальної середньої освіти, а потім навчання в системі початкової професійної освіти.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, як свідчить ретроспективний аналіз, вища жіноча освіта в Україні пройшла довгий і досить складний шлях свого становлення та розвитку, основний етап якого прийшовся на XIX – початок XX століття. Саме протягом цього періоду відбувся якісний стрибок, який надалі забезпечив доступ дівчат до здобуття наукових знань нарівні із хлопцями. І хоча на початку XXI століття в Україні все ж таки спостерігається наявність гендерного розриву, проте це не впливає на вищу освіту жінок, яка є загальнодоступною.

Проведене дослідження не вичерпує порушеної проблеми. Подальшого наукового пошуку потребують особливості вивчення природничо-математичних дисциплін у вищих жіночих навчальних закладах України XIX – початку XX століття.

Список бібліографічних посилань

1. Парфьонова Л. Місце та роль системи вищої освіти у сучасному суспільстві. *Економіка розвитку*. 2012. № 3 (63). С. 92–93.
2. Алейник А.З. Наука в системе общественного воспроизводства. Вопросы методологии. Л.: Изд-во ЛГУ, 1991. 178 с.
3. Высшие женские курсы в С.-Петербурге. Краткая историческая записка. 1878–1908 гг. С.-Петербург, Типография Императорской Академии Наук, 1908. 108 с.
4. Слюсаренко Н. В. Гендерний підхід до організації навчально-виховного процесу сучасної школи: навчально-методичний посібник для загальноосвітніх навчальних закладів. Друге видання перероблене і доповнене. Херсон: РІПО, 2011. 243 с.
5. Вадемекум по высшему женскому образованию / сост.: Д. Марголин. Киев: Книгоиздательство И.И. Самоненко, 1915. 304 с.
6. Лаврик-Слісенко Л. Освіта жінок в Україні в другій половині XIX сторіччя. *Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського*. 2008. Вип. 6 (53). Ч. 1. С. 133–134. URL: <http://www.kdu.edu.ua/statti/2008-6-1/133.pdf>.
7. Історія вищої жіночої освіти в Україні. URL: http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/ispu_kiovst_Ist.vuschoi%20zinoch.osvitu%20v%20Ykraini/10.html.
8. Левицька Н. М. Вищі жіночі курси – складова системи вищої гуманітарної освіти України (II пол. XIX – поч. XX ст.). *Університет: науковий історико-філософський журнал*. 2011. № 5. С. 69–76.
9. Закон України «Про освіту». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
10. Закон України «Про вищу освіту». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
11. Индекс гендерного разрыва по версии Всемирного экономического форума. Гуманитарная энциклопедия. *Центр гуманитарных технологий, 2006–2017*. URL: <http://gtmarket.ru/ratings/global-gender-gap-index/info>.

References

1. Parfonova, L. (2012). The place and role of the higher education system in modern society. *Development Economics*. 3(63). 92–93. (in Ukr.).
2. Aleynik, A. Z. (1991). Science in the system of social reproduction. *Questing of Methodology*. Leningrad: Publishing house LSU. (in Ukr.).
3. Higher women's courses in St. Petersburg. (1908). A brief historical note. 1878-1908 years. St. Petersburg: Printing house of the Imperial Academy of Sciences. (in Rus).
4. Slyusarenko, N.V. (2011). Gender approach to the organization of the educational process of the modern school. 2nd edition. Kherson: RIPA. (in Ukr.).
5. Marholin, D. (1915). Vademekum on Women's Higher Education. Kyiv: Book publishing I.I. Samonenko. (in Rus.).

6. Lavryk-Slisenko, L. (2008). Women's education in Ukraine in the second half of the nineteenth century. *Mikhail Ostrogradskyi Bulletin of the KSPU*: Issue 6(53), part 1, 133–134. Retrieved from <http://www.kdu.edu.ua/statti/2008-6-1/133.pdf>
7. History of Higher Women's Education in Ukraine. Retrieved from http://npu.edu.ua/!e-book/book/html/D/ispu_kiovst_Ist.vuschoi%20zinoch.osvitu%20v%20Ykraini/10.html
8. Levytska, N.M. (2011). Higher women's courses are a part of the system of higher humanitarian education of Ukraine (the second half of the XIX – early XX centuries). *University: scientific historical and philosophical magazine*. 5, 69–76. (in Ukr.).
9. Law of Ukraine «On Education». Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
10. Law of Ukraine «On Higher Education». Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
11. The Gender Breakdown Index according to the World Economic Forum. *Humanitarian Encyclopedia. Center for Humanitarian Technologies, 2006–2017*. Retrieved from <http://gtmarket.ru/ratings/global-gender-gap-index/info>.

SLYUSARENKO Nina,

Doctor in Pedagogy, Professor,
Professor of Professor Ye. Petukhov Pedagogy, Psychology and Educational Management Department,
Kherson State University
e-mail: ninaslusarenko@gmail.com

KOKHANOVSKA Olena,

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer of Theory and Methods of Academic Disciplines Teaching Department,
Communal Higher Educational Establishment «Kherson Academy of Continuing Education»
e-mail: aninamama.ks@gmail.com

**TRANSFORMATION OF WOMEN'S HIGHER EDUCATION IN UKRAINE
(THE 19th – THE BEGINNING OF THE 21st CENTURY)**

Abstract. *Introduction.* The retrospective analysis of the formation and development of the system of women's higher education during the second half of the XIX and the beginning of the XXI century are represented in the article. It is emphasized that various aspects of the theme were repeatedly the objects of research of Ukrainian and foreign scientists, but the complex problem of the formation and development of women's national higher education in the context of time transformations of the second half of the XIX and the beginning of the XXI century was insufficiently studied.

Purpose. The purpose of the article is the retrospective analysis of the formation and development of the Ukrainian system of women's higher education during the second half of the XIX and the beginning of the XXI century.

Methods. To achieve the purpose of the article, the search-bibliographic, inductive, analytical, retrospective, historical-comparative, empirical research methods are used.

Results. Women's education is a phenomenon that is mainly associated with gender studies. As a direction of the educational branch, the girls' Ukrainian higher education takes its origins from the second half of the XIX century. Its formation and development became possible mainly due to public activity. Since 1918, women and men's education (including higher education) has gradually become common, and such a model of education is inherent in the present. However, at the beginning of the XXI century, there are certain problems in girls' the higher education which have historical roots.

Originality. The novelty of the study results consists in realization of the retrospective analysis of the formation and development of the Ukrainian system of women's higher education during the second half of the XIX and the beginning of the XXI century.

Conclusions. The article concludes that higher education for girls in our country is publicly available, which is confirmed by the Constitution and Laws of Ukraine «On Education», «On Higher Education». However, according to the retrospective analysis, women's education has undergone a long and difficult path to its formation and development, the main stage of which came in the XIX and the beginning of the XX century. The qualitative leap took place during this period, which further ensured girls' access to scientific knowledge on a par with boys. Although at the beginning of the XXI century, the gender gap still exists in Ukraine, however, it does not affect the level of accessibility of higher education for women.

Key words: women's education; women's higher education; educational institutions; the second half of the XIX and the beginning of the XXI century.

*Одержано редакцією 19.11.2017
Прийнято до публікації 26.11.2017*